

Lokmân Sûresi 20. Âyet Bağlamında Allah'ın Zâhir ve Bâtın Nimetleri

In the Context of 20th Verse of Surah Luqmân the Apparent and
Hidden Blessings of Allah

Enver Bayram

Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Assoc. Prof., Tokat Gaziosmanpaşa University
İslami İlimler Fakültesi Faculty of Islamic Sciences
Tefsir Ana Bilim Dalı Department of Tafsir
Tokat | Türkiye Tokat | Turkey
enver.bayram@gop.edu.tr orcid.org/0000-0001-7624-4528

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Araştırma Makalesi Article Types | Research Article
Geliş Tarihi | 26 Nisan 2020 Received | 26 April 2020
Kabul Tarihi | 08 Haziran 2020 Accepted | 08 June 2020
Yayın Tarihi | 30 Haziran 2020 Published | 30 June 2020

Atıf | Cite as

Bayram, Enver. "Lokmân Sûresi 20. Âyet Bağlamında Allah'ın Zâhir ve Bâtın Nimetleri [In the Context of 20th Verse of Surah Luqmân the Apparent and Hidden Blessings of Allah]". *Tokat İlmîyat Dergisi* 8/1 (Haziran 2020), 253-275.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.3894588>

İntihal | Plagiarism

Bu makale, iThenticate aracılığıyla taranmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir.
This article, has been scanned by iThenticate and no plagiarism has been detected.

Copyright ©

Published by Tokat Gaziosmanpaşa University Faculty of Islamic Sciences.
Tokat | Turkey.

<https://dergipark.org.tr/ilmiyat>

Lokmân Sûresi 20. Âyet Bağlamında Allah'ın Zâhir ve Bâtın Nimetleri

Öz: Bu çalışmada Kur'ânî kavramlardan biri olan nimet kelimesi ele alınmaktadır. Bu bağlamda Allah'ın insana zâhir ve bâtın nimetler vermesi üzerinde durulmaktadır. Bu husus, müfessirlerin söz konusu kavramlara ilişkin açıklamaları esas alınarak incelenmektedir. Bu minvalde müfessirler bu nimetlerin neler olduğu hususunda kafa yormuşlar; nelerin zâhir, nelerin bâtın nimetler olduğuna yönelik beyanlarda bulunmuşlardır. Onlara göre bilip algılayabildiğimiz nimetler zâhir, bilemediğimiz ve algılayamadığımız nimetler de bâtın nimetlerdir. Nitekim Kur'ân'da da ifade edildiği üzere Allah insana birçok nimet vermiştir. Bunlardan bir kısmı zâhir nimetler iken diğer kısmı bâtın nimetlerdir. Ancak Kur'ân nelerin zâhir, nelerin bâtın nimetler kapsamında yer aldığını ifade etmemektedir. Çalışmamızda nelerin bu kapsama dâhil edilebileceği üzerinde durulmaktadır. Nimet, insana yaratıcısını tanıma ve bilme imkânı sunar. Bunun sonucunda insan ya nimeti verene şükürü ya da nimete karşı nankörlüğü tercih eder. Aynı zamanda nimet Allah'a şükretmesini de insana hatırlatır. Bu nedenle insanın dünya ve ahiret hayatında mutlu ve huzurlu olması ancak bu nimetlere karşı yapılan şükürle mümkün olabilir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Nimet, Şükür, Nankörlük.

In the Context of 20th Verse of Surah Luqmân the Apparent and Hidden Blessings of Allah

Abstract: In this study, the word blessing, one of the Qur'anic concepts, is examined. In this context, it is emphasized that Allah gives apparent and hidden blessings to people. This issue is analyzed based on the explanations of the commentators regarding the mentioned concepts. In this regard, the commentators were thinking about what these blessings are; they made statements about what was apparent and what were hidden blessings. According to them, the blessings we can know and perceive are apparent, and blessings that we don't know and cannot perceive are hidden blessings. Indeed, as stated in the Qur'ân Allah has given many blessings to people. Some of these are apparent blessings, while the other are hidden blessings. However, Qur'ân does not express what is covered by what is apparent or what is hidden. Our study focuses on what can be included in this scope. Blessing offers people the opportunity to recognise and know their creator. As a result, one prefers gratitude to the Giver, or ungratefulness to blessing. At the same time, blessing reminds man to thank Allah. For this reason, it is only possible to be happy and peaceful in the life of the world and the hereafter, thanks to these blessings.

Keywords: Tafsir, Qur'ân, Blessing, Gratitude, Ingratitude.

Giriş

Allah, insanı beden ve ruhen en güzel şekilde yaratmıştır.¹ Ona düşünüp idrak edebilmesi için akıl,² doğruyu yanlıştan ayırt edebilmesi için irade³ vermiştir. Bunun yanında ona maddi ve manevi pek çok nimet lütfetmiştir. Nitekim bu husus ayetlerde şöyle ifade edilmektedir: *“O size istediğiniz her şeyi verdi. Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız başa çıkamazsınız. Şu bir gerçek ki insanoğlu çok zalim, çok nankördür!”*⁴ Yine bu sadette *“Allah'ın, göklerde ve yerde bulunan şeyleri hizmetinize verdiğini, nimetlerini gizli ve açık olarak önünüze bolca serdiğini görmez misiniz? İnsanlardan öyleleri vardır ki bir bilgi, bir rehber ve aydınlatıcı bir kitap olmadan Allah hakkında tartışmaya kalkışırlar.”*⁵ buyurulmaktadır.

Nimet kelimesi, Kur'ân'ın üzerinde önemle durduğu kavramlardan biridir. Buna rağmen müfessirler ilgili ayetlerin tefsirinde söz konusu kavrama genel olarak değinmekle yetinmişlerdir. Bu durum ise konuya bütüncül bir açıdan yaklaşma imkânını kısıtlamakta ve bu sahada bir eksikliğe neden olmaktadır. Bunun yanında konuyla ilgili güncel çalışmaların yetersiz olması da ayrı bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca Kur'ân'da zâhir ve bâtın nimetler olarak adlandırılan nimetler nelerdir? Bu nimetler hangi özelliklerinden dolayı zâhir ya da bâtın nimetler olarak isimlendirilmişlerdir? Tefsir ekolleri açısından bu nimetler neyi ifade etmektedir? gibi sorular da cevap beklemektedir.

Yukarıdaki soruların yanıtını ortaya koymak için konuya bütüncül olarak yaklaşılması ve söz konusu olan eksikliklerin giderilmesi çalışmamızın ana hedefini oluşturmaktadır. Bunun için öncelikle nimet kavramının Kur'ân'da hangi yönleriyle ele alındığına değinilecek ve nimet kelimesinin anlam boyutu ortaya konulacaktır. Daha sonra Allah'ın insana bahşetmiş olduğu zâhirî ve bâtınî nimetler, nimetle ilgili diğer ayetler de göz önünde bulundurularak Lokmân sûresi yirminci âyet bağlamında ele alınıp incelenecektir. Ayrıca nimetleri zâhir ve bâtın nimetler diye ayırmamıza neden olan niteliklere vurgu yapılacaktır. Bunun yanında zâhir ve bâtın nimetlerin kapsamına değinilecektir. Bunun için de mezhebî ve

¹ Kur'ân Yolu Meâli, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), et-Tîn 95/4.

² el-Bakara 2/242, 269; Âl-i İmrân 3/190; Yûnus 10/16, 42.

³ el-Fussilet 41/41, 46.

⁴ İbrâhîm 14/34.

⁵ Lokmân 31/20.

işârî tefsirler çerçevesinde konu ele alınacak ve zaman zaman müfessirler tarafından ileri sürülen görüşler arasında mukayeseler yapılacaktır.

1. Kur'ân'da Nimet Kavramı

Nimet kelimesi sözlükte, masdar olarak “bolluk ve iyi hal içinde olmak”, isim olarak da “maddî ve mânevî imkânlar” anlamına gelmektedir.⁶ Terim olarak ise, “Başkasına ihsanda bulunarak yapılmış bir faydadan ibarettir.”⁷ Yine “herhangi bir karşılık beklemeden veya özel bir maksat gözetmeden yapılan iyilik, fayda ve ihsan” anlamında kullanılmaktadır.⁸ Bir başka açıdan nimet, “Allah tarafından insanlara iman başta olmak üzere her çeşit iyiliğin verilmesi ve her çeşit zararın uzaklaştırılması” anlamına gelmektedir.⁹ Nimet kelimesi gerek azlık gerekse çokluk için kullanılabilen bir cins isimdir.¹⁰

Nimet kelimesi Kur'ân'da türevleriyle beraber seksen dokuz yerde geçmektedir. Bunlardan on sekiz yerde fiil kalıplarıyla, elli dört yerde isim olarak, on yedi yerde de “naîm” (bol nimet) şeklinde yer almaktadır. Ayrıca nimet kelimesinin seksen altı yerde Allah'a,¹¹ bir yerde Hz. Peygamber'e,¹² bir yerde Allah'ın rızasını gözeterek hareket eden kimseye,¹³ bir yerde de firavuna¹⁴ izafe edildiği görülmektedir.¹⁵ Kur'ân'da rahmet, âlâ, menn, ihsan, lütuf, ikram, fadl kelimeleri nimet kelimesinin yakın anlamlısı olarak kullanılmaktadır. Buna mukabil nimet kelimesinin zıt anlamlısı olarak da “sıkıntı ve musibet”¹⁶ anlamındaki “be's” kelimesi geçmektedir.¹⁷

⁶ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beirut: Daru Sadr, ts.), “n'am”, 12/579; Muhammed b. Ahmed Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, thk. Muhammed İved (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2001), “n'am”, 3/9; Fatma Candan Günaydın, “Nimet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 33/129.

⁷ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer Râzî, *Tefsîru'l-kebir* (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, h. 1420), 1/220.

⁸ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî Cürcânî, *Kitâbu't-ta'rifât*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşî (Beirut: Dâr en-Nefâs, 2007), 333.

⁹ Ahmet Nedim Serinsu vd., “Nimet”, *Dinî Terimler Sözlüğü* (Ankara: MEB Yayınları, 2009), 282.

¹⁰ Rağîb el-İsfahânî, *Müfredât*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Beirut: Dâru's-Şâmiye, 1412), “n'am”, 814.

¹¹ Lokmân 31/20; et-Tûr 52/29; el-Kalem 68/2.

¹² el-Ahzâb 33/37.

¹³ el-Leyl 92/19.

¹⁴ eş-Şuarâ 26/22.

¹⁵ Muhammed Fuad Abdulkâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1990), 707-708; Günaydın, “Nimet”, 33/129.

¹⁶ İbn Manzûr, “be's”, 6: 20.

¹⁷ Davut Şahin, “Kur'ân'da Genel Anlamlı Bir Kelime: Nimet”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi 2* (Aralık 2016), 217.

Allah, dünya hayatında insana gerek maddi gerekse manevi birçok nimet bahşetmiştir. Yiyecekler, içecekler, giyecekler, bitkiler, hayvanlar, dağlar, yıldızlar, gece-gündüz, eşler, çocuklar ve torunlar insana verilmiş bu maddi nimetlerdendir.¹⁸ Bunun yanında hidâyet, iman, akıl ve ahiret hayatındaki ebedi mutluluk gibi nimetler de manevi nimetler arasındadır.¹⁹ İbnü'l-Cevzî (öl. 597/1201), nimet kelimesinin Kur'ân'da on mânaya geldiğini ifade etmiştir. Ona göre nimet kelimesi değişik âyetlerde din, kitap, nübüvvet, Hz. Muhammed'in kendisi, İslâm, lutuf ve ihsan, güzel yaşama imkânı, sevap ve mükâfat gibi farklı manalarda kullanılmıştır.²⁰ Buradan da anlaşılmaktadır ki nimet kelimesi, dünya ve ahiret hayatında insanın yüz yüze kalacağı müspet yöndeki bütün durumları kuşatacak seviyededir. Bu nedenle nimetle ilgili ayetlerin anlam çerçevesi düşünüldüğünde söz konusu kelimenin hem kuşatıcı bir anlam çerçevesine sahip olduğu hem de olumlu bir anlama vurgu yaptığı anlaşılmaktadır.²¹

Kur'ân'da nimetin muhataba göre kazandığı anlamı üç maddede ele almak mümkündür. Nimet tüm insanlar için söz konusu ise Allah'ın yaratması, yaşatması, imkân vermesi ve rızıklandırması anlamına gelir. İnanan ve inancının gereğini yapan kimse için söz konusu olursa manevi destek, başarı, her türlü mükâfat, lütuf, ihsan demektir. Ancak nimet bir peygamber için verilmiş olursa yukarıdaki anlamları yanında öncelikli anlamı ona peygamberliğin verilmesidir.²² Dolayısıyla Kur'ân'da geçen nimet kelimesinin anlamı nimetin izafe edildiği muhatap kitleye göre farklılık arz etmektedir.

Müfessirler de Kur'ân'da geçen nimeti genel olarak bir sınıflamaya tâbi tutmuşlardır. Bu hususta insanlara ulaşan her fayda ve savuşturulan her zararın, "*Elinizde nimet olarak ne varsa Allah'tandır. Sonra başınıza bir sıkıntı geldiğinde O'na yalvarırsınız*"²³ âyeti gereğince Allah'tan olduğuna değinen Fahreddin Râzî (öl. 606/1210) nimeti üçe ayırmaktadır.

1. Yaratmak ve rızık vermek gibi yalnızca Allah'ın yarattığı nimetlerdir.
2. Görünürde başkasından gelen, ama aslında Allah'tan bize gelen nimetler. Zira Allah, nimete vesile olan kimsenin kalbinde bu nimeti verme

¹⁸ Bk. en-Nahl 16/5-18, 53, 65-72, 78-83, 114-121.

¹⁹ Günaydın, "Nimet", 33/129.

²⁰ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Nüzheti'l-a'yün*, Muhammed Abdülkerim (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984), 597-599.

²¹ Şahin, "Kur'ân'da Genel Anlamalı Bir Kelime: Nimet", 222.

²² Şahin, "Kur'ân'da Genel Anlamalı Bir Kelime: Nimet", 217-218.

²³ en-Nahl 16/53.

arzusunu yaratır. Kul, bu nimetin kendisine ulaşmasında vasıta olduğu için o kula teşekkür eder. Ancak gerçekte teşekkürü layık olan Allah'tır. İşte bu nedenle Allah, “Biz insana anne babasıyla ilgili öğütler verdik. Annesi, güçten kuvvetten düşerek onu karnında taşımıştır; çocuğun süttten kesilmesi iki yıl içinde olur. Bunun için (ey insan), hem bana hem anne babana minnet duy-malısın; sonunda dönüş yalnız banadır”²⁴ diyerek, mahlûkatın nimet verme-sinin, ancak Allah'ın nimet vermesiyle tamamlanacağına dikkat çekmek için önce kendisini zikretmiştir.

3. İbadet ve itaatte bulunmamız sebebiyle bize ulaşan nimetlerdir. Şayet Allah bizi bu taatlere muvaffak kılmıyaydı ve onlara mâni olacak sebepleri ortadan kaldırmamış olsaydı bunlardan hiçbirine ulaşamazdık. Bunun yanında Râzî, ölü ve cansız kimselerin hiçbir şeyden faydalanma-sının imkânsızlığına dikkat çekmekte ve Allah'ın kullarına bahşettiği ilk nimetin hayat nimeti olduğunu belirtmektedir.²⁵ Görüldüğü gibi Râzî, va-sıtalı ya da vasıtasız bir tarzda insana ulaşan her nimetin Allah tarafından verildiğini belirtmekte ve bunu da ayetlerle delillendirmektedir.

Kur'ân'da geçen “in'âm” kelimesinin nimet vermek anlamına geldiği-ni belirten Kadî Beyzâvî (öl. 685/1286), asıl olarak bu kelimenin insanın lezzet aldığı hâl anlamında olduğunu ve insanın lezzet aldığı nimetler için kullanıldığını beyan etmektedir. Nimetlerin dünyevî ve uhrevî olarak iki-ye ayrıldığını ifade eden Beyzâvî, dünyevî nimetleri de kendi içinde vehbî ve kesbî nimetler şeklinde ikiye ayırmaktadır. Vehbî nimetleri de ruhanî ve cismanî nimetler olarak sınıflandırmaktadır. İnsanın bedeni ve bede-nine yerleştirilen kuvvetler, azaların eksiksiz ve sağlıklı bir şekilde yara-tılması cismanî nimetlere örnektir. İnsana ruh üflenmesi ve onun fehim, nazar ve fikir ile aydınlatılması ise ruhanî nimetlerdendir. Nefsi kötülük-lerden ve günahattan arındırmak, onu güzel ahlakla süslemek, makam ve mal elde etmek kesbî olan nimetlerdir. Son olarak insanın günahlarının affedilmesi, Allah'ın ondan razı olması ve onu yüce makamlara çıkarma-sı da uhrevî nimetler arasındadır.²⁶ Böylece Beyzâvî'nin Kur'ân'da geçen “in'âm” kelimesinden hareketle nimetleri sınıflandırma hususunda genel bir bakış açısı ortaya koyduğu görülmektedir.

Kur'ân, kimlerin nimete nail olup kimlerin nail olamadıklarına da de-

²⁴ Lokmân 31/14.

²⁵ Râzî, *Tefsîru'l-kebir*, 1/220.

²⁶ Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzil ve esrâru't te'vil*, thk. Muhammed Abdurrahman (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1418), 1/31.

ğınmaktadır. Bu hususta “Nimetine erdirdiklerinin yoluna; gazaba uğramışların yoluna da doğrudan sapsmışların yoluna da değil!”²⁷ âyetinde de ifade edildiği gibi bir grubun bu nimete vasıl olduğu belirtilmekte, ancak bunların kimler olduğu zikredilmemektedir. Ancak “Kim Allah’a ve peygambere itaat ederse işte onlar, Allah’ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddıklar, şehidler ve sâlih kişilerle beraberdirler; bunlar ne güzel arkadaşlardır!”²⁸ âyetinde de belirtildiği gibi peygamberlerin, sıddıkların, şehitlerin ve sâlih kulların Allah’ın nimetine ulaştıkları beyan edilmektedir. Buna mukabil başka bir grubun da hak ve hakikatten ayrıldıkları için Allah’ın çetin azabına çarptırılacakları dile getirilmektedir.²⁹ Dolayısıyla Kur’ân; kâfirlerin, müşriklerin ve münafıkların içinde buldukları küfür nedeniyle asla Allah’ın nimetine nâil olamayacaklarını bildirmektedir.

Kur’ân’da nimetin anlatılma gayesine de dikkat çekilmektedir. Nimetin, insanı Allah’a imana, ibadete ve şükretmeye yöneltme amacının olduğu rahatlıkla söylenebilir. Böylece insan Rabbini tanıyıp ona iman ve ibadet edecek, ahlakî olarak da kendine çekidüzen verecektir. Bu, bir açıdan Kur’ân’ın gönderiliş amacıyla da örtüşmektedir. Zira ilahî mesaj ve nimet sorumluluk sahibi iki varlık olan cin ve insana mahsustur.³⁰ İnsanın nimetlere mazhar kılınması ancak sorumluluğu nedeniyle. O nedenle Kur’ân’a göre insanın nimete karşı sorumluluğunu yerine getirmesi, ancak ilahî mesaja kulak vermesiyle mümkün olabilmektedir. Bundan dolayı insana verilen nimet onun, imanı, ibadeti ve güzel ahlakı benimsemesinin bir aracı haline gelmiş olur. Peygamberler de Allah’a davet ederken kavimlerine hep Allah’ın nimetlerini hatırlatmışlardır.³¹

Kur’ân, verilen nimetlerin bir üstünlük ve bir değer ölçüsü olmadığını davurgulamaktadır. “Nihâyetogünnimetlerdenelbettesorguyaçekileceksiniz.”³² âyetinde de ifade edildiği gibi insan mutlaka hesaba çekilecektir. İnsanın nimet karşısındaki cimri, müsrif ve nankör yapısına dikkat çeken Kur’ân, bu olumsuz özelliklerden sıyrılarak nimetin şükürünün eda edilmesinin gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Zira şükürün faydası Allah’a değil kulun kendisinedir. Şükreden kul, Allah’a olan minnet borcunu ödemiş olur ve

²⁷ Fatıha 1/7.

²⁸ en-Nisâ 4/69.

²⁹ Allah’ın azabına çarptırılacaklar için bk. el-Bakara 2/10, 126, 162, 174-175; el-Enfâl 8/14, 35, 50.

³⁰ ez-Zâriyât 51/56.

³¹ Şahin, “Kur’ân’da Genel Anlamalı Bir Kelime: Nimet”, 225-226.

³² et-Tekâsür 102/8.

o nimetten daha fazlasını Allah'tan umabilir.³³ Nitekim Allah şükreden kimseye nimetini artıracığını beyan etmektedir.³⁴ Ancak “*Ey Dâvûd aile-si! Şükür için çaba gösterin. Kullarım arasında hakkıyla şükredenler pek azdır.*”³⁵ âyetinde de ifade edildiği gibi nimetlere şükredenlerin sayısının az olduğu zikredilmektedir.

Kur’ân’a göre Allah’ın vermiş olduğu nimet, insan için bir fayda, bir ihsan olduğu gibi aynı zamanda bir imtihan unsurudur. Bu nedenle insan, nimetten faydalanıp ondan menfaat sağlarken bu husus gözden kaçırılmamalıdır. Nitekim Allah, “*Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınavacağız. Sabredenleri müjdele!*”³⁶ âyetiyle bu duruma dikkat çekmektedir. Açlık ve korku; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltme insan için bir imtihan olmanın yanında inanan ve sabreden insan için yaratıcısına yaklaşması açısından başka bir nimet olarak değerlendirilebilir. Zira ayette inanıp sabreden kimseler bu bela ve musibetlere sabretmeleri dolayısıyla müjdelenmektedir. Bunun yanında “*İnsana gelince, Rabbi ona imtihan için ikramda bulunduğu ve onu nimetlere boğduğunda, “Rabbim bana ikram etti” der (mutlu olur). Onu imtihan edip rızkını daralttığı ise “Rabbim beni önemsemedi” der (mutsuz olur).*”³⁷ ayetinde söz konusu edilen kimse kendisine bahşedilen rızık ve mertebeyi Allah katında hak ettiğine ve bu nedenle ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğuna inanmaktadır. Ona göre nimet ve rızık daraltılması Allah katındaki değersizliğinin bir göstergesidir. Şayet Allah katında değerli bir kimse olsaydı bu dert ve sıkıntı kendi başına gelmeyecekti.³⁸ Böylece söz konusu ayette kulun imtihan karşısındaki psikolojik durumuna dikkat çekilmekte ve onun bu husustaki kırılğan yapısı dile getirilmektedir.

İnsan, fitratı gereğince ferah ve genişlik halinde Allah’ı unuttur, zorluk ve sıkıntı anında ise O’nu hatırlar. Nitekim Kur’ân’da bu durum şöyle ifade edilmektedir: “*İnsanın başına bir sıkıntı geldi mi Rabbine yönelip O’na yalvarır; sonra Rabbi ona katından bir nimet verince, daha önce yalvardığını unutarak yolundan saptırmak için Allah’a eşler koşmaya kalkar. De ki ona: “İnkârcı tutu-*

³³ Râzî, *Tefsîru’l-kebîr*, 24/557.

³⁴ İbrâhîm 14/7.

³⁵ es-Sebe’ 34/13.

³⁶ el-Bakara 2/155.

³⁷ el-Fecr 89/15-16.

³⁸ İsa Kanik, “İnsanın Sorumluluğu Bağlamında Kur’ân’da Nimet Kavramı”, *Dinî Araştırmalar* 55 (Haziran 2019), 249.

*munla biraz eğlenedur bakalım! Gerçek şu ki sen ateşi boylayacaklardan birisin!”*³⁹ Hatta insan Allah'ın kendisine verdiği nimet karşısında daha ileri giderek şöyle der: “İnsana bir zarar dokunduğunda bize yalvarır; sonra ona katımızdan bir nimet verdiğimizde, “Bunu ancak bir bilgi sayesinde elde ettim” der. Aksine o nimet bir imtihandır ama çokları bunu bilmez.”⁴⁰ Söz konusu âyetlerde bu olumsuz özelliğine vurgu yapılan insan, kâfir insanı sembolize edebileceği gibi, bu özellik tüm insanlara da teşmil edilebilir.⁴¹ Bu menfi duruma düşülmemesi için Kur’ân, verilen nimetleri muhataplarına hatırlatır. Bu nedenle nimet verilen kimselerin nimeti vereni her daim şükürle yâd etmesini ister.⁴² Görüldüğü gibi Kur’ân’da nimet kelimesi daha çok imtihan-şükür bağlamında ele alınmış, bu hususta üzerine düşen sorumluluğu yerine getiren kimseler de övülmüştür.

2. Zâhir ve Bâtın Nimetler

Zâhir kelimesi sözlükte, “açık, berrak, âşikâr olmak, muttali olmak” gibi anlamlara gelmektedir.⁴³ Bâtın kelimesi ise zâhir kelimesinin zıddı olup sözlükte, “gizli olmak; bilmek, bir şeyin iç yüzüne ve bir kimsenin sırlarına vâkıf olmak” gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁴ Rağib el-İsfahânî (öl. 503/1109), “z-h-r” kelimesinin kök anlamın, “bir nesnenin yerin görünürdeki dış tarafında olup gizli olmadığını” ifade ettiğini ve daha sonra da “bir nesne yerin içinde olup gizli olduğunda”, “b-t-n” kelimesiyle açıklandığını belirtmektedir. Bu iki kelimenin daha sonra anlam genişlemesi yoluyla göz ve basîret yoluyla açıkça görülebilen her şey için kullanılabilir hale geldiğini beyan etmektedir.⁴⁵

Zâhir ve bâtın kelimeleri Kur’ân’da iki ayette mâzi,⁴⁶ dört ayette⁴⁷ de ism-i fâil sîgasıyla karşılıklı olarak ve “gizli-âşikâr” mânalarında kullanılır.

³⁹ ez-Zümer 39/8.

⁴⁰ ez-Zümer 39/49.

⁴¹ Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Ensârî el-Mahallî ve Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.),607-613 .

⁴² Bk. el-Bakara 2/40, 47, 122, 231; Âl-i İmrân 3/103; el-Mâide 5/7, 20, 110; ez-Zuhruf 43/13.

⁴³ İbn Manzûr, “zhr”, 4/37; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk ez-Zebîdî, “zhr”, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Mecmuatün mine'l-muhakkikîn (b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.), 12/484.

⁴⁴ İbn Manzûr, “btn”, 13/52-55.

⁴⁵ İsfahânî, “n'am”, 541.

⁴⁶ el-En'am 6/120; Lokman 31/20; el-Hadîd 57/ 3-13.

⁴⁷ el-En'âm 6/151; el-A'râf 7/33.

mıştır. Söz konusu iki kelime bazı ayetlerde⁴⁸ günah problemiyle alakalı olarak zikredilmektedir. Bunun yanında bazı ayetlerde⁴⁹ Allah'ın isimleri arasında anılmaktadır.⁵⁰ Nitekim Hz. Peygamber Hadîd sûresinin üçüncü âyetinde geçen esmâ-i hüsnâyı, "Allahım! Sen evvelsin, senden önce hiçbir şey yoktur; sen âhirsin, senden sonra da hiçbir şey yoktur. Sen zâhirsin, fevkinde hiçbir şey yoktur; sen bâtınsın, dûnunda (senden öte) hiçbir şey yoktur."⁵¹ şeklinde açıklamaktadır. Bunun yanında Allah'ın "Bâtın" ismi "gözle algılanamayan, zaman ve mekâna nispet edilemeyip her bakımdan tek ve yegâne olan" anlamında kullanılırsa esmâ-i hüsnânın zâtî-selbî grubuna, "bütün gizlilikleri bilen" manasına gelirse zâtî-sübûtî grubuna, "yaratıklara her türlü nimeti lütfeden" anlamında kabul edilirse fiilî sıfatlar grubuna girmektedir.⁵²

Zâhir ve bâtın kelimeleri farklı iki bilgi türünü nitelemek için de kullanılmaktadır. Bu hususta İslâm'da zâhir ve bâtın olmak üzere iki bilgi türünün bulunduğu görüşü ilk defa Şîîler tarafından ortaya konulmuştur. Daha sonra bu görüş tasavvufî düşünceye sirâyet etmiştir. Ancak Şîa'nın bâtınî ilim anlayışı imâmet ve siyaset konularıyla sınırlı kalmıştır. Şîa'nın bir fırkası olan İsmâiliyye'ye göre nasların hem zâhirî hem de bâtınî mânaları vardır; ancak asıl geçerli olan bâtınî mânadır. Buna karşılık mutasavvıflar hem zâhirî hem de bâtınî manayı asıl olarak kabul ederler. Zira onlara göre zâhirî mâna "hak", bâtınî mâna "hakikat"tır. Bâtın ilmi, İslâm'dan ayrı ve onun dışında bir ilim değildir.⁵³ Dolayısıyla Şîa'nın savunduğu ilim anlayışı ile tasavvufçuların savunduğu ilim anlayışı isimde benzer olsa da özde aynı şey değildir.

Hâris el-Muhâsibî (öl. 243/857), Kelâbâzî (öl. 380/990), Kuşeyrî (öl. 465/1072), Hücvârî (öl. 465/1072) ve Gazzâlî (öl. 505/1111) gibi alimler Kur'ân ve hadis çerçevesinde kalan bâtın ilmini kabul etmişler, bunu da nasların manalarını derinleştirmek olarak anlamışlardır. Mesela İmam-ı Gazzâlî namaz, oruç, zekât, hac ve Kur'ân tilâveti gibi bütün ibadetle-

⁴⁸ el-En'âm 6/120, 151; el-A'râf 7/33.

⁴⁹ el-Hadîd 57/3.

⁵⁰ Bekir Topaloğlu, "Bâtın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 5/187; Mustafa Öztürk, "Tefsîrde Zâhir-Bâtın Düalizmi ya da Tasavvufî Aşırı Yorum", *İslâmiyât* 3 (1999), 103.

⁵¹ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-şâhîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), "Zikir", 61.

⁵² Topaloğlu, "Bâtın", 5/187.

⁵³ Süleyman Uludağ, "Bâtın İlmi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 5/188-189.

rin bir zâhirî, bir de bâtinî yönü bulunduğunu ifade etmiş; zâhirî amel-bâtinî amel, zâhirî hüküm-bâtinî hüküm, zâhirî edep-bâtinî edep, zâhirî temizlik-bâtinî temizlik gibi ikili ayırmalara gitmiştir. Ona göre rükûun zâhirî mânası eğilmek, bâtinî mânası saygı göstermektir. O, zâhirî mânayı beden, bâtinî mânayı da ruh gibi kabul etmekte ve dolayısıyla bâtinî yönü gerçekleşmeyen ibadetleri cansız olarak nitelendirmektedir.⁵⁴ Dolayısıyla zâhir ve bâtin ilmiyle kastedilen mananın zâhir ve bâtin nimetlerle kastedilen manadan tamamen farklı olduğunu ifade etmek isteriz.

Zâhir ve bâtin ilmi hususunun dışında bir de Allah'ın insana lütfetmiş olduğu zâhir ve bâtin nimetler vardır. Ehl-i Sünnet, Şîa ve Mutezile gibi farklı tefsir ekollerine mensup İslâm âlimleri bu hususu, “Allah'ın, göklerde ve yerde bulunan şeyleri hizmetinize verdiğini, nimetlerini gizli ve açık olarak önünüze bolca serdiğini görmez misiniz? İnsanlardan öyleleri vardır ki bir bilgi, bir rehber ve aydınlatıcı bir kitap olmadan Allah hakkında tartışmaya kalkışırlar.”⁵⁵ ayeti çerçevesinde ele alıp yorumlamışlardır. Söz konusu ayetin daha iyi anlaşılabilmesi için iç bütünlüğüne, öncesi ve sonrasına ve nimetle ilgili diğer ayetlerle olan münasebetine bakmak yerinde olacaktır.

Ayetin iç bütünlüğünü göz önüne aldığımızda söz konusu ayette zâhir ve bâtin nimetler ifadesi zikredilmeden önce göklerde ve yerde bulunan şeylerin insanın hizmetine verildiği belirtilmektedir. Bu noktada hava, su, ateş, bitki gibi nimetleri kullanma hususunda insan yetkili kılınmıştır. Bunun yanında ay ve güneş gibi nimetlerden de insan çeşitli şekillerde faydalanmaktadır. Yerdeki ve göklerdeki genel nimetlerden bahsedildikten sonra söz konusu nimetler zâhir ve bâtin nimetler olarak başka bir ifadeyle tekrar hatırlatılmaktadır.⁵⁶ İşte ayette bütün bu nimetlerin farkına varamayan kimselerin Allah'ın varlığı ve birliği hususunda tartışmaya kalkıştıkları bildirilmektedir.

Lokmân sûresi on dokuzuncu ayetine ve öncesine bakıldığında söz konusu ayetlerin Hz. Lokman'ın oğluna verdiği bazı öğütleri ihtiva ettiği görülmektedir. İyiliği emredip kötülükten sakındırmak, namazı dosdoğru kılmak, başına gelen belalara sabretmek, kibirli olmamak, sesini fazla yükseltmemek ve yeryüzünde mutedil davranmak bu nasihatlerdendir. Zira

⁵⁴ Uludağ, “Bâtın İlmî”, 5/188-189. Geniş bilgi için bk. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, çev. Ahmet Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınevi, ts.), 1(1)/435-467.

⁵⁵ Lokmân 31/20.

⁵⁶ Râzî, *Tefsîru'l-kebir*, 25/124; Ebû'l-Alâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, çev. Yusuf Karaca vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1997), 4/334.

bu öğütlerin zıddı tutum ve davranışlar hastalıklı bir ruh haline işaret etmektedir. Allah'ın nimetlerinin farkına varacak kimseler ise bu hastalıklı ruhtan kurtulup söz konusu nasihatleri yerine getiren kimseler olacaktır. Ancak bu hususa dikkat etmeyenler “Onlara “Allah'ın indirdiğine uyun” dediğinde: Hayır, biz babalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız, derler. Ya şeytan, onları alevli ateşin azabına çağırıyor idiyse!”⁵⁷ ayetinin de ifade ettiği gibi atalarının yolunu körü körüne taklit eden kimseler olacaklardır.⁵⁸ Bu nedenle ifrat ve tefritten kaçınan ve hayatında orta yolu tutanlar Allah'ın verdiği nimetlerin farkında olacak ve doğru yoldan ayrılmayacaklardır. Öte yandan Lokmân sûresinin on dokuzuncu ayeti nimet kavramını zâhir ve bâtın olmak üzere daha genel bir kapsamda ele alırken konuyla alakalı diğer ayetler⁵⁹ bu hususta daha detaylı bilgiler vermektedir.

Zâhir ve bâtın nimetler hususunda rivâyet, dirâyet ve işâri tefsir yöntemini benimseyen alimlerce farklı tefsir ve te'viller ortaya konulmuştur. Rivâyet tefsirinin önemli temsilcilerinden biri olan Muhammed b. Cerîr Taberî (öl. 310/923), Allah'ın yeryüzü ve gökyüzündeki yarattığı her şeyi insanın menfaatine tahsis ettiğini ve bunlar tarafından insanın yeme, içme, barınma ve giyinme ihtiyacının karşılandığını belirtmektedir. Allah'ın insana görünen ve görünmeyen, açık ve gizli nimetleri bol bol verdiğini ifade eden Taberî, buna rağmen bazı insanların Allah'ı inkâr ettiklerini ve O'nun birliği hususunda tartışmaya giriştiklerini belirtmektedir. Bu noktada o, İslâm'ı zâhir nimet olarak kabul etmekte ve mü'minlerin dilindeki kelime-i tevhidi de bunun yansıması olarak görmektedir. Ayrıca Taberî İslâm nimetinin kalpte gözle görülmeyen bir şekilde bulunduğunu da ifade etmektedir. Yine ona göre Allah'ın kitap ve peygamberler göndermesi zâhirî, mü'minlerin kalbindeki şüpheleri giderip onların manevi hastalıklarını tedavi etmesi bâtınî nimetlerdendir.⁶⁰ Rivâyet tefsirinin diğer bir temsilcisi İbn Kesir de Taberî'nin bu husustaki görüşlerine iştirak etmektedir.⁶¹ Görüldüğü gibi Taberî ve İbn Kesir ayetin bağlamına uygun bir şekilde yorum yapmakta; gözle görülebilen nimetleri zâhir, görülemeyen nimetleri de bâtınî nimetler olarak değerlendirmektedir.

⁵⁷ Lokmân 31/21.

⁵⁸ Râzî, *Tefsîru'l-kebir*, 25/124; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 4/332.

⁵⁹ Bk. en-Nahl 16/3-18.

⁶⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî Taberî, *Câmiu'l-beyân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (b.y.: Müeessetü'r-Risâle, 2000), 20/147-148.

⁶¹ Ebû'l-Fidâ İsmâîl İbn Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-azîm* (b.y.; Dâru Tayyibe, 2. Basım, 1999), 6/347.

Dirâyet tefsirinin önde gelen müfessirlerinden Fahreddin Râzî (öl. 606/1210) ayette geçen zâhirî ve bâtînî nimetleri enfûsî nimetlerden kabul etmektedir. Buna mukabil ayetteki “göklerde ve yerde...” ifadesinin ise âfâkî nimetlere işaret ettiğini belirtmektedir. Râzî, söz konusu ayette geçen zâhirî nimete uzuvlardaki sağlamlık anlamını vermektedir. Ona göre Allah vücuttaki tüm organları en sağlam şekilde yaratmıştır. İşte bu insana bahşedilen zâhirî bir nimettir.⁶²

Fahreddin Râzî ayette geçen bâtînî nimete ise uzuvlardaki kuvvet anlamını vermektedir. Uzuvların zâhir olduğunu, onlardaki kuvvetin ise gizli olduğunu belirten Râzî, göz ve kulağın zâhiren yağ ve kıkırdaktan oluştuğunu, dil ve burnun ise et ve kemikten yaratıldığını beyan etmektedir. Ancak onlardan her birine tatma, koklama, görme ve işitme gibi bâtînî (gizli) özellikler verildiğini ve diğer organların da aynı biçimde olduğunu vurgulamaktadır.⁶³ Görüldüğü gibi Râzî söz konusu ayeti rivâyet tefsirinin iki önemli temsilcisi İbn Kesir ve Taberî'nin görüşlerinden farklı olarak insanın fizikî yapısıyla irtibatlandırmaktadır. Böylece o, İbn Kesir ve Taberî'ye göre ayeti daha dar bir çerçevede tefsir etme yoluna gitmiştir.

Kurtubî (öl. 671/1273), fikhî tefsirinde Allah'ın yerde ve gökte her türlü nimetini insana müsahhar kıldığını ve onların istifadelerine sunduğunu belirtmektedir. O, Lokman suresi 20. ayetinde geçen nimet kelimesiyle İslâm'ın kastedildiği kanaatinde dir.⁶⁴ Nitekim Peygamberimiz bu ayet hakkında kendisine soru soran İbn Abbas'a şöyle demiştir: “Açık nimet İslâm'dır ve senin güzel olan yaratılışıdır. Gizli nimet ise, yüce Allah'ın gizlemiş olduğu kötü amelindir.”⁶⁵

Kurtubî, İslâm'ın niçin nimet olarak isimlendirilmesine de değinmektedir. O, Nehhas'tan yaptığı bir nakle göre Said b. Cübeyr'in, “Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez, fakat O sizi tertemiz kılmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz.”⁶⁶ âyetini “sizi cennete girdirmek ister” şeklinde açıkladığını bildirmektedir. Zira Allah'ın kulunun üzerindeki nimetinin tamamlanması, onu cennete koyması anlamına gelmekte-

⁶² Râzî, *Tefsîru'l-kebir*, 25/124.

⁶³ Râzî, *Tefsîru'l-kebir*, 25/124.

⁶⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. İbrâhîm İtfıyyîş (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964), 14/73.

⁶⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), “Tefsîr”, 11, “Nafakât”, 1; Müslim “Zekât”, 36-37.

⁶⁶ el-Mâide 5/6.

dir. Yine İslâm, kişiyi cennete ulaştırdığı için ona nimet adı verilmektedir.⁶⁷ Görüldüğü gibi Kurtubî söz konusu ayeti hadisin bağlamına uygun bir şekilde tefsir etmektedir.

Kurtubî, bunun dışında farklı âlimlerden yaptığı nakillerle zâhirî ve bâtinî nimetleri bir sınıflamaya tâbi tutmaktadır. Buna göre sağlık ve mükemmel bir yaratılış, dünya nimetleri, gözle görülen mal, mevki, güzellik ve itaatlere muvaffakiyet zâhirî nimetlerden iken mârifet⁶⁸ ve akıl, âhret nimetleri, kişinin kendi içinde duyduğu Allah'ı bilme hissi, güzel bir yakîn⁶⁹ ve yüce Allah'ın kuldan uzaklaştırdığı afetler de bâtinî nimetlerdendir.⁷⁰

Mâtürîdiyye mezhebinin kurucusu müfessir Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (öl. 333/944) de “açık nimet İslâm'dır ve senin güzel olan yaratılışıdır. Gizli nimet ise, yüce Allah'ın gizlemiş olduğu kötü amelindir”⁷¹ hadisinin Lokman suresi 20. ayetinin te'vili durumunda olduğunu ve birçok âlimin de bu görüşü benimsediğini belirtmektedir.⁷² Ayrıca Mâtürîdî, “Allah'ın size bahşettiği nimetleri, kitaptan ve hikmetten size öğüt vermek üzere gönderdiklerini dilinizden düşürmeyin!”⁷³ ayetinin tefsirinde söz konusu nimetin “İslâm dini ve ahkâmı ya da Allah'ın insanlara lütfettiği bütün nimetler” manasına gelebileceğini belirtmektedir. O, nimetleri İslâm nimeti, özel nimetler ve genel nimetler olarak da üçe ayırmaktadır. Ona göre özel nimetler şükürü gerektirirken tüm nimetler de tevhit inancını ortaya çıkarmaktadır.⁷⁴ Böylece Mâtürîdî, bir taraftan söz konusu ayeti Hz. Peygamber'in sözü doğrultusunda tefsir ederken diğer taraftan nimet çeşitlerine değinmektedir.

Müfredât müellifi Râgıb el-İsfahânî, söz konusu âyette geçen zâhir nimetlerin bilinen nimetleri, bâtinî nimetlerin ise bilinmeyen nimetleri ifade

⁶⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Şur'ân*, 14/73.

⁶⁸ Mârifet, “Allah ve O'nun sıfatları, fiilleri, isimleri ve tecellileri hakkında mânevî tecrübeyle doğrudan elde edilen bilgi anlamında bir tasavvuf terimi”dir. Geniş bilgi için bk. Süleyman Uludağ, “Mârifet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/54-56.

⁶⁹ Yakîn, Tasavvufta “kalpte hâsıl olan ve şüphe ihtimali bulunmayan bilgi” ya da “şüphenin ortadan kalkması, kalp gözü, müşahede ve mutlak teslimiyet hali” olarak görülmüştür. Geniş bilgi için bk. Osman Demir, “Yakîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 43/271-273.

⁷⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Şur'ân*, 14/73.

⁷¹ Buhârî, “Tefsîr”, 11, “Nafakat”, 1; Müslim “Zekât”, 36-37.

⁷² Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Şur'ân*, thk. Mecdî Baslûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005), 8/310.

⁷³ el-Bakara 2/231.

⁷⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Şur'ân*, 2/172.

ettiğini belirtmektedir.⁷⁵ İsfahânî, bilinen nimetleri duyunun algılayabildiği nimetler, bilinmeyen nimetleri de duyunun algılayamadığı nimetler olarak tanımlamaktadır. Bu görüşüne de “Günahın açığını da gizlisini de bırakın! Çünkü günah işleyenler, yaptıklarının cezasını mutlaka göreceklerdir.”⁷⁶ âyetini delil olarak getirmektedir. Ona göre ayette geçen “zâhir” sözcüğüyle peygamberlik, duyunun konusu olan şeyler ve düşmanlara karşı insanlar aracılığıyla yapılan yardım kastedilmiş olabilir. Buna karşın “bâtın” kelimesiyle de melekler aracılığıyla yapılan yardım, akıl ve aklın konusu olan şeyler ifade edilmiş olabilir.⁷⁷ Râgıb el-İsfahânî, zâhir ve bâtın nimetleri tek tek saymak yerine onları nitelikleri üzerinden tanımlamaktadır. O, somut şeyleri zâhir nimetler, soyut şeyleri de bâtın nimetler olarak sınıflandırmakta ve bunu başka ayetlerle de delillendirmektedir.⁷⁸ Kanaatimize göre Râgıb el-İsfahânî'nin bu görüşü Lokmân sûresinin yirminci ayetinin bağlamına da uygun düşmektedir.

Mutezîlî müfessir Zemahşerî (öl. 538/1144) zâhir ve bâtın nimetlerle alakalı kendi görüşünü naklettikten sonra âlimlerin görüşlerine değinmektedir. Zemahşerî'nin âlimlerden naklettiğine göre zâhir nimetler şunlardır: İslâm, düşmanlara karşı yardım, güzel suret, vücut organları ve onların düzeni. Bâtınî nimetler ise meleklerin yardım etmesi, mârifet, kalp, akıl, fehm,⁷⁹ setrdir.⁸⁰ Buna mukabil Zemahşerî bu hususta kendi görüşünü de açıklamaktadır. Ona göre zâhirî nimet müşahade yoluyla bilinen her türlü şeydir. Bâtınî nimet ise aslen bilinmeyen ya da ancak delil yoluyla bilinen şeylerdir.⁸¹ Son dönem müfessirlerinden Muhammed Tâhir İbn Âşûr (öl. 1973) da Zemahşerî'nin bu görüşünü benimsemektedir.⁸² Görüldüğü gibi Zemahşerî de Râgıb el-İsfahânî'nin görüşüne katılmakta, nimetlerin somut ve soyut yönüne dikkat çekmektedir.

⁷⁵ İsfahânî, “zhr”, 541.

⁷⁶ el-En'âm 6/120.

⁷⁷ İsfahânî, “btn”, 130, 131.

⁷⁸ İsfahânî, “zhr”, 541; “btn”, 130, 131.

⁷⁹ Fehm, “Arapça anlamak demektir. Allah'ın sözünü ve hitabını anlama ve bunun gereğini yerine getirme. Keşf ve zevk yolu ile elde edilen bilgi” demektir. Bk. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ankara: Ağaç Yayınları, 2009), “Fehm”, 81.

⁸⁰ Setr, “Arapça, örtme, perdeleme, perde gibi anlamları olan bir kelimedir. Kaşanî setri, seni, ifade eden mânâdan ayıran her şey diye tanımlar. Setr'e verilen örnek kâinat üzerinde bulunan örtü olabildiği gibi, âdet ve amellerde duraklamak da olabilir. Süfiyye'nin yaşayışı tecellide, belası (imtihân)'da Setr'dedir. Havas, tecelli halinde çoşarlar (tıyş), setr halinde yaşarlar (işret ederler, iyş)”. Bk. Cebecioğlu, “Setr”, 236.

⁸¹ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidî't-tenzil* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407), 3/499.

⁸² Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: Dâru't-Tunusiyye, 1984), 21/175.

Muhammed b. Ali eş-Şevkânî (öl. 1250/1834), zâhir nimeti akılla ve hisle idrak edilebilen ya da gözle görülebilen şeyler olarak tanımlamaktadır. Buna da sıhhati, güzel yaratılışı ve dünya nimetlerini örnek olarak vermektedir. Buna mukabil akılla ve hisle idrak edilemeyen ya da gözle görülemeyen şeyleri de bâtinî nimet olarak tanımlamaktadır. O; akılı, mârifeti, yakîni ve ahiret nimetlerini bâtinî nimetler olarak nitelemektedir.⁸³ Şevkânî; Zemaşerî ve Râgıb el-İsfahânî'den farklı olarak akılla idrak edilen şeyleri de zâhir nimetler kategorisine dâhil etmektedir. Ancak kanaatimize göre akılla idrak edilen şeylerin bâtinî nimetler grubuna dâhil edilmesi daha uygun görünmektedir. Zira akıl görünmez ama işlevi her zaman aşikârdır. Bu yönüyle de akıl somut değil soyuttur.

Seyyid Kutub (öl. 1966), insanın varlığının, donanımının ve Allah'ın ruhundan üflenerek yaratılmasının insan için büyük bir lütuf ve ihsan olduğuna dikkat çekmektedir. Bununla beraber Allah'ın kitaplar göndermesi ve kitaplar indirmesi nimetlerin en büyüğü ve en üstünüdür. Ona göre Allah, insana yeryüzünün gizli kaynaklarını ve enerji membarlarını kullanabilme gücünü göstermiştir. Böylece insan Allah'ın zâhir ve bâtinî nimetlerinden istifade eder. Ancak bu istifade esnasında bazen nimetin farkındadır bazen de farkında olmadan ondan istifade etmeye devam etmektedir.⁸⁴ Dolayısıyla Seyyid Kutub, duyularla bilinebilen ve farkına varılabilen nimetleri zâhir; duyularla algılanamayan ve bu nedenle farkına varılamayan nimetleri de bâtinî nimetler olarak kabul etmektedir. Ayrıca o, söz konusu ayeti yaşadığı dönemin ilmî ve teknolojik verileriyle irtibatlandırmakta ve buna göre yorumlamaktadır.

Son dönem müfessirlerinden Mevdûdî (öl. 1979) zâhirî nimetleri insan tarafından algılanan ya da bilinen nimetler olarak nitelerken, bâtinî nimetleri ise insan tarafından ne algılanabilen ne de bilinebilen nimetler olarak tanımlamaktadır. İnsanın kendi bünyesinde ve dış dünyasında nice nimetlerin bulunduğu dikkat çeken Mevdûdî, buna rağmen insanın bunları fark etmekten bihaber olduğunu belirtmektedir. Bilimin de katkılarıyla bugün gelinen noktada insana gizli kalan nimetlerin açığa çıktığını, ancak bunun hala gizli kalan nimetlerin yanında çok az bir miktarı oluşturduğunu ifade etmektedir.⁸⁵ Mevdudî de Seyyid Kutub gibi Allah'ın

⁸³ Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr-Dâru Kalem, 1414), 4/278.

⁸⁴ Seyyid Kutub, *Fî Zılâlî'l-Kur'ân*, çev. İ. Hakkı Şengüler vd. (b.y.: Hikmet Yayınları, ts.), 11/480-481.

⁸⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 4/ 334.

nimetlerinin tam manasıyla fark edilmediğini, ancak teknolojik gelişmelere paralel olarak bu durumun değişebileceğini ifade etmektedir. Kanaatimize göre bilgi ve teknoloji üretilmeye devam ettiği müddetçe insana gizli kalan nimetler bir bir ortaya çıkacaktır. Ancak bundan daha önemlisi nimetlerin ortaya çıkması değil, bu nimetlerin değerini bilip bunları insanlığın selameti uğrunda kullanabilmektir.

Şîî müfessirler arasında yer alan Tabersî (öl. 548/1153), konuyla ilgili çeşitli görüşlere değindikten sonra İmam Muhammed Bakır'dan (öl. 114/733) şu görüşleri nakletmektedir: “Zâhir nimet, Hz. Peygamber ve onun Allah'ı bilmeye ve O'nu birlemeye (tevhid) ilişkin getirmiş olduğu öğretilerdir. Bâtın nimet ise, Ehl-i Beyt'e olan velâyetimiz ve meveddet (dostluk) akdimizdir.”⁸⁶ Görüldüğü gibi Şîî müfessir söz konusu ayeti tamamen bağlamından kopararak bâtinî bir mana çerçevesinde ele almaktadır. Bu hususta Ehl-i sünnet ve Mutezilî alimlerden de ayrılmaktadır. Söz konusu ayeti zâhir manasının dışına çıkarmak ve bağlamından koparak yorumlamak, hele hele ayeti kendi mezhebi görüşüne destek olacak biçimde yorumlamak doğru bir yaklaşım olarak gözükmemektedir.

İşârî tefsirin ilk dönem temsilcilerinden olan Sehl b. Abdillâh et-Tüsterî (öl. 283/896), insana verilen zâhirî nimeti salihlere, Allah'ın veli kullarına muhabbet ve sevgi beslemek olarak anlamıştır. Buna mukabil insana verilen bâtinî nimeti kalbin sükûnu, yani Allah'ın inâyetinin kuşatması altındaki ruhî rahatlık, dinamik bir manevî hayat olarak açıklamaktadır.⁸⁷

İşârî tefsirin önemli temsilcilerinden olan Ebû Abdîrrahman es-Sülemî (öl. 412/1021), farklı âlimlerden yaptığı nakillerle zâhirî nimeti açıklama yoluna gitmiştir. Buna göre o, zâhirî nimeti emniyet ve güvende olma, itaat, İslâm, ahlak, amel-i zâhir, ilm-i zâhir, dünya hayatı ve içinden kilerden yüz çevirme gibi kelime ve kavramlarla izah etmektedir. Buna karşılık farklı âlimlerden yaptığı nakillerle bâtinî nimeti açıklama yoluna gitmiştir. Buna göre o, bâtinî nimet ile rızâ, ğufran, iman, itaat ve ahlakın kabulü, mârifet, güzel ahlak, Allah'ın sevdiği kimselere muhabbet, yakîn, amel-i bâtin, ilm-i bâtin, ahiret hayatı ve içindeki nimetlerin murat edildiği kanaatindedir.⁸⁸

⁸⁶ Ebû Alî Emînüddîn el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl et-Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân* (Beyrut: y.y., 1994), 8/80.

⁸⁷ Sehl b. Abdillâh et-Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Taha Sa'd ve Sa'd Muhammed Ali (Kahire: Dâru'l-Haram li't-Türâs, 2004), 219.

⁸⁸ Ebû Abdîrrahmân Abdullâh b. Habîb b. Rubeyyia Sülemî, *Hakâ'iku't-tefsîr*, thk. Seyyid İmran (Beyrut: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 2/133.

Kuşeyrî (öl. 465/1072) de zâhirî nimetleri daha çok somut ve maddi nimetler olarak telakki ederken bâtınî nimetleri de soyut ve manevi nimetler olarak kabul etmektedir. Onun bu husustaki görüşü şöyledir:

Zâhir, nimetin vücudu; bâtın, nimeti verenin şühududur. Zâhir, dünyevi nimetler; bâtın ise uhrevî nimetlerdir. Zâhir, yaratılış güzelliği iken bâtın, ahlak güzelliğidir. Zâhir, zellesiz nefis; bâtın, gafletsiz kalptir. Zâhir, bağış; bâtın, hoşnut oluşturu (rıza). Zâhir, mal-mülk ve bunların artması iken bâtın, davranışlar ve davranışların düzeltilmesidir. Zâhir, nimet; bâtın ismettir. Zâhir, itaate muvaffak kılmak; bâtın, bunun kabulüdür. Zâhir, organları yerli yerinde yaratmak; bâtın ahlakı güzelleştirmedir. Zâhir, salihlerle bir arada bulunmak (sohbet); bâtın ise onların hürmetini (saygınlığını) muhafaza etmektir. Zâhir, dünyada zahidlik; bâtın, hem dünyada, hem ahirette Allah ile yetinmektir. Zâhir, zühd;⁸⁹ bâtın, vecddir.⁹⁰ Zâhir, mücâhede⁹¹ de muvaffakiyet; bâtın müşâhede⁹² tahakkuk ettirmektir. Zâhir, nefsin ödevleri; bâtın, kalbin latifeleridir. Zâhir, halktan uzaklaşıp kendi nefisle uğraşman; bâtın, nefisinden uzaklaşıp Rabbinle meşgul olmandır. Zâhir, Allah'ı araman; bâtın O'nu bulmandır. Zâhir, Allah'a ulaşman; bâtın ise O'nunla birlikte bekâ⁹³ bulman, her an O'nunla beraber olmandır.⁹⁴

Görüldüğü gibi Kuşeyrî söz konusu âyette zikredilen zâhir ve bâtın nimetleri, adeta tasavvufdaki hal ve makamlara tahsis etmiştir.⁹⁵

Ebü'l-Cennâb Necmüddîn-i Kübrâ (öl. 618/1221), yerdeki ve göklerdeki şeylerin insanın emrine verilmesini zâhirî nimet olarak değerlendirmektedir. Ona göre güneşin, ayın, yağmurun, rüzgârın insana fayda vermesi Allah'ın insan için bahşettiği zâhirî nimetlerdir. Hatta melekle-

⁸⁹ Zühd, "genellikle dünyaya karşı olumsuz tavır ve davranışların bütününi ifade eden tasavvuf terimi"dir. Geniş bilgi için bk. Semih Ceyhan, "Zühd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 44/530-533.

⁹⁰ Vecd, "İradesi dışında sâlikin kalbine ansızın gelip beşerî vasıflarından soyutlanmasına yol açan hal anlamında bir tasavvuf terimi"dir. Geniş bilgi için bk. Ceyhan, "Vecd", 42/583-584.

⁹¹ Mücâhede, "Sâlikin nefis, şeytan ve düşmanla mücadele etmesi anlamında tasavvuf terimi"dir. Geniş bilgi için bk. Uludağ, "Mücâhede", 31/440-441.

⁹² Müşâhede, "Allah'ın zuhur ve tecellilerini görme anlamında tasavvuf terimi"dir. Geniş bilgi için bk. Uludağ, "Müşâhede", 32/152-153.

⁹³ Bekâ, "Kötü huy ve vasıflarından arınan sâlikin iyi huy ve vasıflar edinmesi, kendisinden fânî olup Hak ile beraber olması anlamına gelen bir tasavvuf terimi"dir. Geniş bilgi için bk. Mustafa Kara, "Fenâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 12/333-335.

⁹⁴ Abdülkerim Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. İbrâhîm el-Besyûnî (Mısır: el-Hey'eti'l-Mısıryeti li'l-Kitâb, 3. Basım, ts), 3/134.

⁹⁵ Öztürk, "Tefsîrde Zâhir-Bâtın Düalizmi ya da Tasavvufi Aşırı Yorum", 105.

rin insanı musibetlerden ve belalardan koruması, yağmurun yağması ve rüzgârın esmesi gibi insana menfaat sağlayan bir konumda olması da bu cümledendir.⁹⁶ Necmüddîn-i Kübrâ, âyette geçen bâtinî nimeti ise kalp ve nefis olarak yorumlamaktadır.⁹⁷

Rûzbihân-ı Baklî (öl. 606/1209) de tefsirinde zâhirî nimetler hakkında bilgi vermektedir. Ona göre insanın cismanî olarak güzel yaratılması, güzel ahlak, zarafet, letafet, afiyet, sıhhat, selamet, günahlardan yüz çevirme, gösterişsiz ibadet, sünnete ittibâ, evliyaullah'a karşı tevazu, rabbanî ve ruhanî bir nura bezenme zâhirî nimetle kastedilenler arasında sayılabilir. Rûzbihân-ı Baklî bâtinî nimetler hakkında ise diğer âlimlerin görüşlerini nakletmenin yanında kendi görüşlerini de aktarmaktadır. Ona göre selim fitrat, gaybî haberleri benimseyip özümseme, akıl, zekâ, anlayış, mutmain nefis, temiz ruh, iman, irfan, ihlas, tevhit, muhabbet ve ilahi aşk bâtinî nimetle kastedilenler arasında zikredilebilir.⁹⁸

İsmail Hakkı Bursevî (öl. 1137/1725), duyu organlarımızla hissedip anlayabileceğimiz şeyleri zâhirî nimet olarak kabul etmektedir. Buna göre İslâm, namaz, oruç, zekât, hac, Kur'ân, gibi nimetler Allah'ın insana lütfetmiş olduğu zâhirî nimetlerdir. İsmail Hakkı Bursevî, hisle anlayamayan ancak akledilebilen şeyleri bâtinî nimet olarak tanımlamaktadır. Ona göre anlayış, fikir, mârifet, nefis tezkiyesi, kalp temizliği ve güzel ahlak bâtinî nimetler arasındadır. Bu meyanda o, "Allahım! Yaratılışımı güzel kıldığın gibi ahlâkımı da güzelleştir."⁹⁹ hadisini zikretmektedir.¹⁰⁰ Görüldüğü gibi sûfi müfessirler zâhir nimetleri daha çok bilinen ve görünen nimetler olarak tanımlarken bâtinî nimetleri ise daha çok görülmeyen ve bilinmeyen nimetlere tahsis etmişlerdir. Bu yönüyle rivâyet ve dirâyet usulünü benimseyen müfessirlerin görüşüne benzer bir görüş ortaya koymuşlardır. Bununla beraber bâtinî nimetleri açıklarken nefis ve kalp kavramlarına ayrı bir önem

⁹⁶ Ebû'l-Cennâb Necmüddîn-i Kübrâ, *et-Te'vilâtu'n-necmiyye*, thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 5/34-35.

⁹⁷ Necmüddîn-i Kübrâ, *et-Te'vilâtu'n-necmiyye*, 35. *et-Te'vilâtu'n-necmiyye* adlı eserin Necmeddin-i Kübrâ'nın mı yoksa Necmeddin-i Dâye'nin mi olduğuna dair ihtilaf vardır. Süleyman Ateş eserin Necmeddin-i Dâye'ye ait olduğunu kabul eder. Ancak elimizdeki matbu eserde müellif kısmında Necmeddin-i Kübrâ yazılmasından dolayı biz eseri ona nispet edeceğiz. Geniş bilgi için bk. Süleyman Ateş, *İşâri Tefsîr Okulu* (Ankara: AÜİF Yayınları, 1974), 140-141.

⁹⁸ Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân b. Ebî Nasr el-Baklî, *Arâisü'l-beyân fi hakâiku'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Ferid (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2008), 3/123.

⁹⁹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Ebû Hâcîr Muhammed Saîd Besyûnî (Beirut: y.y., 1405/1985), 1/403.

¹⁰⁰ İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân* (Beirut: Dâru'l-Fikr, ts.), 7/90.

afetmişlerdir. Ancak söz konusu âyeti tamamen zâhirî mananın dışında yorumlayan Şiâ'nın görüşüne iltifat etmemişlerdir.

Sonuç

Allah, insana dünya hayatında sayısız nimetler bahşetmiştir. Güneş, ay, yıldızlar, rüzgâr, yağmur, mal-mülk, evlat, göz, kulak gibi maddi nimetler; İslâm, iman, akıl, fikir, düşünce, zekâ gibi manevi nimetler bunlar arasındadır ve hepsi ahsen-i takvim üzere yaratılan insanın emrine amade kılınmıştır. İnsan ise bu nimetleri yerli yerinde kullanmakla mükellef tutulmuştur. Kur'ân'da bu yükümlülüklerin insan tarafından yerine getirilmesi, şükreden insan tipiyle tasvir edilirken, bunun dışında hareket edilmesi de nankör insan tipiyle nitelendirilmiştir.

Zâhir ve bâtın kelimeleri birbirine zıt anlamda Kur'ân'da yer alan kavramlardandır. Söz konusu iki kelime bazı âyetlerde nimet kelimesini nitelemek için kullanılmıştır. Rivâyet, dirâyet ve İşârî tefsir müfessirleri Lokmân sûresi 20. âyetinde geçen bu iki kavramı ele almışlar ve söz konusu âyeti farklı şekillerde yorumlamışlardır. Rivâyet ve dirâyet müfessirlerine göre zâhir nimetler bilinen nimetleri, bâtın nimetler ise bilinmeyen nimetleri ifade eder. Onlar zâhir nimetleri insan tarafından algılanan ya da bilinen nimetler, bâtınî nimetleri ise insan tarafından algılanamayan ve bilinmeyen nimetler olarak nitelemişlerdir. Yine akılla ve hisle idrak edilebilen ya da gözle görülebilen şeyleri zâhir nimet; akılla ve hisle idrak edilemeyen ya da gözle görülemeyen şeyleri de bâtınî nimet olarak tanımlamışlardır. Bunun yanında "Açık nimet İslâm'dır ve senin güzel olan yaratılışındır. Gizli nimet ise, yüce Allah'ın gizlemiş olduğu kötü amelindir." hadisini, ayetin bir tefsiri olarak kabul etmişlerdir. Öte yandan sûfî müfessirler söz konusu ayette geçen zâhir ve bâtın nimetleri tasavvuftaki hal ve makamlara uygun bir biçimde yorumlamışlar, zahirî nimetlerden ziyade batınî nimetleri ön plana çıkarmışlardır.

Kaynakça

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Şur'âni'l-Kerîm*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1990.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî. Beyrut: y.y., 1405/1985.
- Ateş, Süleyman. *İşârî Tefsir Okulu*. Ankara: AÜİF Yayınları, 1974.

- Baklî, Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân b. Ebî Nasr. *'Arâisü'l-beyân fi hakâiki'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Ferid. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2008.
- Beyzâvî, Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't te'vil*. thk. Muhammed Abdurrahman. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1418.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-şâhih*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Rûhu'l-beyân*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Ağaç Yayınları, 2009.
- Ceyhan, Semih. "Vecd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/583-584. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Ceyhan, Semih. "Zühd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/530-533. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Cürcânî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî. *Kitâbu't-ta'rîfât*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşî. Beyrut: Dâr en-Nefâs, 2007.
- Demir, Osman. "Yakîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/271-273. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-luğa*. thk. Muhammed İvaz. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2001.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*. çev. Ahmet Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınevi, ts.
- Günaydın, Fatma Candan. "Nimet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/129-30. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru't-Tûnusiyye, 1984.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâîl İbn Ömer. *Tefsîru'l-Kur'ân'il-azîm*. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tayyibe, 2. Basım, 1999.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, ts.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Nüzhetü'l-a'yûn*. Muhammed Abdülkerim. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984.
- İsfehânî, Rağîb. *Müfredât*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî. Beyrut: Dâru's-Şâmiye, 1412.
- Kanik, İsa. "İnsanın Sorumluluğu Bağlamında Kur'ân'da Nimet Kavramı". *Dinî Araştırmalar* 55 (Haziran 2019), 233-258.
- Kara, Mustafa. "Fenâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/333-335. Ankara: TDV Yayınları, 1995.

- Kur'ân Yolu Meâli*. çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 8. Basım, 2018.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmi' li-aḥkâmî'l-Ḳur'ân*. thk. İbrahim Itfiyyîş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Letâifü'l-işârât*. thk. İbrahim el-Besyûnî. 3 Cilt. Mısır: el-Hey'eti'l- Mısriyyeti li'l-Kitâb, ts.
- Kutub, Seyyid. *Fî Zılâli'l-Ḳur'ân*. çev. İ. Hakkı Şengüler vd. 16 Cilt. b.y.: Hikmet Yayınları, ts.
- Kübrâ, Ebû'l-Cennâb Necmüddîn. *et-Te'vilâtu'n-necmiyye*. 6 Cilt. thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2009.
- Mahallî, Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Ensârî ve Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Tefsiru'l-Celâleyn*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vilâtü'l-Ḳur'ân*. thk. Mecdî Baslûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Mevdûdî, Ebû'l-Alâ. *Tefhîmu'l-Kur'ân*. çev. Yusuf karaca vd. İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şâhiḥ*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.
- Öztürk, Mustafa. "Tefsirde Zâhir-Bâtın Düalizmi ya da Tasavvufi Aşırı Yorum". *İslâmiyât* 3 (1999): 101-120.
- Râzî, Ebu Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *Tefsîr-i kebîr*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420.
- Serinsu, Ahmet Nedim vd. *Dinî Terimler Sözlüğü*. Ankara: MEB Yayınları, 2009.
- Sülemî, Ebû Abdurrahmân Abdullah b. Habîb b. Rubeyyia. *Hakâ'iku't-tefsîr*. thk. Seyyid İmran. 2 Cilt. Beyrut: Dâru Kütübi'l-ilmiiyye, 2001.
- Şahin, Davut. "Kur'ân'da Genel Anlamli Bir Kelime: Nimet". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 2 (Aralık 2016): 207-234.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Fethu'l-kadîr*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr-Dâru Kalem, 1414.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Câmiu'l-beyân*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 24 Cilt. b.y.: Müeessetü'r-Risâle, 2000.
- Tabersî, Ebû Alî Eminüddîn el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl. *Mecma'u'l-beyân fi tefsîri'l-Ḳur'ân*. Beyrut: y.y., 1994.
- Topaloğlu, Bekir. "Bâtın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/187. Ankara: TDV Yayınları, 1992.

- Tüsterî, Sehl b. Abdillâh. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*. thk. Taha Sa'd ve Sa'd Muhammed Ali. Kahire: Dâru'l-Haram li't-Türâs, 2004.
- Uludağ, Süleyman. "Bâtın İlmî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/188-189. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Uludağ, Süleyman. "Mârifet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/54-56. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Uludağ, Süleyman. "Mücâhede". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/440-441. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Uludağ, Süleyman. "Müşâhede". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/152-153. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Mecmuatün mine'l-muhakkikîn. b.y: Daru'l-Hidâye, ts.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzil*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407.